

FODOR JÓZSEF PÉTER

Könyvek: a szellemi szabadság emlékhelyei

Tények és fikciók Márai Sándor *Erősítő* című regényében

Demokrácia – mondják – és szabadság. De a tömegnek nem kell a szabadság.
A tömegnek védetség kell, semmi más. A Nagy Rendszerektől nem szabadságot vár,
hanem védetséget. S ezért a tömeg mindig hajlandó feláldozni a szabadságot.
Csak az egyének, az eretneknek kell a szabadság,
csak az hajlandó – mindennap, újból – megfizetni az árát. Ez az ár rendkívül magas.¹

Márai Sándor e kevésbé ismert regénye a késői reneszánsz kor társadalmának ideológiai megosztottságába kalauzolja el az olvasót. Az római inkvizíció kolostorában játszódó, Giordano Bruno halálának körülményei és utolsó éjszakája köré szövődő történet háttérét a vallási dogmák és a tudományos processzió ellentéte adja. Az olvasó mindezt egy Rómába érkező spanyol inkvizítor emlékiratain keresztül ismeri meg, akinek a városban töltött idő alatt gyökeres fordulatot vesz az élete. Márai e spanyol vándorszerzetes szemszögéből mutatta meg, hogy mi lakozik azokban az emberekben, akik úgy hitték, a világban egyedül az ő igazságuk létezik, valamint hogyan kezdődött el a bomlás közöttük, amikor olyan személlyel találkoztak, akire nem tudták rákényszeríteni az eszmét, mert az ő értékrendjének alapja a szabad szellem volt.

Az író 374 évvel Giordano Bruno halála után, 1974. február 28-án tett pontot az *Erősítő* első teljes vázlatának végére.² A mű megírását nem tervezte egyértelműen.³ 1971 novemberében említette először a „confortatore emlékiratát” pár nappal egy orvosi kivizsgálás előtt, ami miatt Rómába kellett utaznia, így alkalma nyílt meglátogatni a történet helyszínét: a San Giovanni Decollato-kolostort.⁴ A következő év januárjában még mindig bizonytalan tervei voltak az írással kapcsolatban: április elején *Bátorító*,⁵ illetve *A (B)bátorító*⁶ címmel szőtt terveket a regényről. 1972 májusától erős pesszimizmus lett úrrá Márain; az írói lét modern kori reménytelensége, az olvasók hiánya depressziós állapotba sodorta. Altesti fájdalmak és gyakori halálérzete miatt inkább csak olvasott –

* A szerző a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskolájának hallgatója. A tanulmány azonos című előadásként 2016. november 25-én hangzott el Budapesten, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem által rendezett *A történettudomány és a történelmi regény* című konferencián.

1 MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1952–1953* (Budapest: Helikon Kiadó, 2009), 156.

2 MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1970–1973* (Budapest: Helikon Kiadó, 2015), 45.

3 Vö. LŐRINCZY Huba, „Az inkvizítor és az eretnek, Márai Sándor: erősítő”, *Forrás* 35, 11. sz. (2003): 59–76, itt: 59.

4 MÁRAI, *A teljes napló 1970–1973...*, 214–215.

5 Uo., 251.

6 Uo., 254, 261.

igaz, a történethez kapcsolódó témákban, így többek között Ernest Renan, Avilai Szent Teréz és Luther műveit vette kézbe. Ennek ellenére október közepén más írói ambíciókról számolt be,⁷ s nem említette terveit a regénnyel kapcsolatban még a rendszeres új-évi számvetés alkalmával sem. 1973. április 11-én, a másik rendszeres – születésnap – számvetés során végül ismét felmerült a *Bátorító* megírásának homályos lehetősége.⁸ A tavaszt követően megszorodtak a Bruno halálához kapcsolódó olvasmányai, és 1973 szeptemberében újra elkezdte az írást.⁹ Az időközben kialakult betegsége és a svájci gyógykezelés november végéig némileg visszavetette írói lendületét. Ekkor említette először *Erősítő* címmel, majd a december 31-én keltezett naplójegyzetéből megtudjuk, hogy a történet „félíg-meddig alakot kapott”.¹⁰ A depressziós időszakból való kilábalásnak, ezzel együtt a könyv megírásának – azt gondolom – legfőbb kiváltó oka az író sok-sok év után történt ismételt eszmélése; hogy a könyv fegyver.¹¹ A fordulat 1973 nyarán következhetett be, miután a *Föld, föld!...* című, éppen elkészült műve hat példányát ajánlottan elküldte budapesti barátainak, de ezek közül öt postafordultával visszaérkezett címére, mert a kommunista rendszer még huszonöt évvel a hatalomátvétel után is kivetette magából az eretnek, bíráló gondolatokat.¹² Továbbá nagyon valószínűnek tartom, hogy az első kiadás után hetven évvel újra megjelent inkvizíciós jegyzőkönyvekből készült válogatáskötet keltette fel érdeklődését.¹³

A regény befogadásának 20. századi története szinte megegyezik a spanyol karmelita inkvizítortanonc által írt regénybéli levélével. Az *Erősítőre* első megjelenésekor, 1975-ben a magyarországi kritika nyíltan nem reflektálhatott. Voltak emberek, akikhez titkos utakon eljutott abból az 1100 példányból, amelyet Márainak egy magyar illetőségű kanadai nyomda segítségével szerzői kiadásban sikerült az olvasók elé tárnia Olaszországban – azokhoz, akik szívükön viselték a magyar irodalmat, és tisztában voltak felelősségükkel és kötelességükkel vele kapcsolatban.¹⁴

Márai az 1940-es évek végén tartani kezdett attól, hogy hallgatni sem lehet majd Magyarországon, ezért úgy döntött, hogy száműzetésbe vonul, mert „magyar író még jelenlétével sem igazolhatja azt a hazaárulást, amit odahaza, az orosz szuronyok védelme alatt [...] művelnek”.¹⁵ Ellenérzése a szellem államosításával kapcsolatban mit sem csökkent az idővel, mert tisztában volt vele, hogy a szellemi szabadság elvesztése megszüntette az egyéni különbség lehetőségét, ami kötötte az alkotók kezét.¹⁶ Az író legkínzóbb fájdalma volt sok-sok évvel az ország elhagyása után is, hogy *A Garrenek*

7 Uo., 318.

8 Uo., 394.

9 Uo., 467.

10 Uo., 517.

11 Vö. MÁRAI Sándor, *A Garrenek műve* (Toronto: Stephen Vorosvary-Weller, 1988), 1:491, 510.

12 MÁRAI, *A teljes napló 1970–1973...*, 444–445.

13 Domenico ORANO, *Liberi pensatori bruciati in Roma dal XVI al XVIII secolo (Da documenti inediti dell' Archivio si Stato in Roma)*, (Roma: 1904); MÁRAI, *A teljes napló 1970–1973...*, 233.

14 RÓRAY László, *Márai Sándor* (Budapest: Akadémiai Kiadó, 2005), 636–637.; FINTA Gábor és SZÉNÁSI Zoltán, *Közös múltunk: Sipos Lajossal beszélget Finta Gábor és Szénási Zoltán* (Budapest: Kairosz Kiadó, 2014), 56–57.

15 MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1948* (Budapest: Helikon Kiadó, 2008), 253, 272.

16 Uo., 120.

műve teljes, hat kötete magyarul nem jelenhetett meg,¹⁷ amihez harminc évvel később az említett könyvek visszaküldése is hozzájárult.

Szegedy-Maszák Mihály szerint a száműzetésben élt írók művei kissé légüres térben keletkeztek, ezért nem könnyű a visszakerülésük a magyar irodalomba, sem a párbeszédük a Magyarországon írt művekkel.¹⁸ Rónay László szerint az 1990-es évek végén kategorizált, történelminek nevezett regények,¹⁹ nevezetesen a *Béke Ithakában* (1952), az *Ítélet Canudosban* (1970), az *Erősítő* és a *Harminc ezüstpénz* (1983) nem tartoznak Márai pályájának fénypontjai közé.²⁰ Azt gondolom, ez az „énformájú áltörténeti regény”,²¹ ahogy Szegedy-Maszák nevezte, nem elhanyagolandó, egyrészt az alkotáslélektan szempontjából, másrészt témáját illetően. Az ő értelmezésében a regény leginkább vallomás. A terjedelmi keretek ez esetben nem teszik lehetővé a szubjektív befogadás pragmatikai kérdésének²² boncolgatását. Az életrajzi párhuzamok mégis szükségessé teszik a Márai-befogadás sajátosságainak rövid tisztázását. E történelmi témájú regény autografikus olvasása²³ olyan olvasók esetében lehetséges, akik ismerik a naplókat mint „Márai igazságát”.²⁴ Sőt, a naplók ismeretében rendkívül nehéz, szinte lehetetlen nem vonatkoztatni a regénytörténetet az író életútjára, noha a regény kinyilatkoztatja, hogy nem az életrajzi szerzőről szól.²⁵ Tanulságos itt utalni Márai e témához kapcsolódó, 1974-ben írt véleményére,²⁶ amely nagy hasonlóságot mutat Milan Kundera gondolataival: „A regény nem a valóságot vizsgálja, hanem a létet. A lét pedig nem az, ami megtörtént, a lét az emberi lehetőségek birodalma, mindaz, amivé az ember válhat, amire képes”,²⁷ továbbá „[h]a egy író azt gondolja, hogy egy történelmi helyzet új és releváns lehetősége az emberi világnak, olyannak akarja leírni, amilyen. Ami nem változtat azon, hogy a történelmi valósághoz való hűség a regény értékének tekintetében másodlagos. A regény nem történész, nem próféta: a lét kutatója.”²⁸

17 MÁRAI, *A teljes napló 1952–1953...*, 287, 301; MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1959–1960* (Budapest: Helikon Kiadó, 2012), 267; MÁRAI, *A Garrenek műve...*

18 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, *A hontalanság irodalma: Újraértelmezések* (Budapest: Krónika Nova, 2000), 160.

19 MÁRAI Sándor, *Történelmi regények I–II* (Szombathely: Sylvester János Nyomda Kft.–Helikon Kiadó, 2002).

20 RÓNAY László, *Márai Sándor* (Budapest: Korona Kiadó, 1998), 204.

21 SZEGEDY-MASZÁK Mihály, „Önéletrajz és regény Márai életművében (I. rész)”, *Vigilia* 53, 5. sz. (1988): 359–364, itt: 359.

22 Uo.

23 H. PORTER ABBOTT, „Önéletírás, autográfia, fikció: kísérlet a szövegtípusok osztályozására”, ford. PÉTI Miklós, *Helikon* 48, 3. sz. (2002), 286–304, itt: 299.

24 Philippe LEJEUNE, „Az önéletírás definiálása”, ford. Z. VARGA Zoltán, *Helikon* 48, 3. sz. (2002): 272–285, vö. MÁRAI, *A teljes napló 1948...*, 301.

25 PORTER ABBOTT, „Önéletírás, autográfia, fikció...”, 300.

26 „[...] arra kell gondolni, hogy Homérosz saját magát mutatta be, amikor Ulysszes alakját megmintázta, Shakespeare saját magáról írt, amikor Hamlet-et színpadra vitte, Goethe, amikor a Faustot megírta, Goethéről írt... mint Flaubert, aki megvallotta, hogy »Madame Bovary, c'est moi«”. MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1974–1977* (Budapest: Helikon Kiadó, 2016), 64.

27 Milan KUNDERA, *A regény művészete* (Budapest: Európa Könyvkiadó, 2008), 50.

28 Uo., 52.

Kundera szerint „a történelmet mindig ugyanazon, szüntelenül reinkarnálódó hősök alakítják és élük meg”.²⁹ Az *Erősítő* esetében a hősök életútjainak párhuzamai és az emigráns lét mutatnak rá a hasonlóságra, vagyis Giordano Bruno életrajzával párhuzamba állítható a regény főhősének, a spanyol inkvizitornak római tanulmányait követő civil foglalkozása: Bruno két és fél hónapot nyomdászként dolgozott Genfben. A Rhône melletti gazdag kereskedőváros az 1500-as évek második felében olasz, francia, spanyol, portugál menekültek gyűjtőhelye volt, ahogy négyszáz évvel később e városhoz kötődnek Márai első száműzetésben töltött napjai is.³⁰ Brunónak 1578-ban menekülnie kellett hazájából. Bejárta Európát, míg végül a vatikáni igazságszolgáltatás elől ideiglenes menedékre lelt Velencében, mint Márai a kommunista diktatúra elől menekülve New Yorkban, amit az atomkorszak Velencéjének nevezett.³¹

A naplójegyzetek mellett az *Erősítő* jegyzeteiből is kiderül, hogy az 1970-es évek elejétől Márai némi felderítőmunkát végzett Rómában az inkvizíció történetével és fontosabb helyszíneivel kapcsolatban. Olyan részletek érdekelték, mint a Tor di Nona (az Inkvizíció egykori börtöne) és a Campo de' Fiori közötti távolság, mivel arra volt kíváncsi, mennyi időbe telt Giordano Brunót a máglyához kísérni.³² Felkereste az idős Michelangelo Buonarrotti egykori otthonának helyszínét a Marcel de' Corvin,³³ meglátogatta a regény legfontosabb helyszínét, a kivégzett eretnekek maradványait őrző San Giovanni Decollato-kolostort,³⁴ ahova 1972-ben beengedték, viszont a második alkalommal, egy évvel később már nem.³⁵ Sikerült olyan évszázadokig a nyilvánosság elől elzárva tartott iratokhoz, jegyzőkönyvekhez hozzáférnie, amelyek a „kivégzett áldozatok nevét, és a kivégzés körülményeit, a confortatorék névaláírását és a végrendelkezéseket”³⁶ tartalmazzák. Két könyvet nevezett meg a regény jegyzeteiben,³⁷ amelyek tényanyagából kiindult, s amelyeknek alapjául szolgáló eredeti egyházi dokumentumokat az olasz politikus, Domenico Berti 1848–1849 közötti zűrzavaros forradalmi időszakában tárhatott fel, és húsz évvel később tett közzé.³⁸ Márai azt írta az *Erősítő* jegyzetében, hogy Bruno kivégzéséről meglepően szűkszavúan nyilatkozott a Santo Uffizio jegyzőkönyve. Ebből arra következtetett, hogy „a Santo Ufficio tudta, hogy Bruno nem »közönséges eretnek«, és mintha sietett volna bagatellizálni ennek a

29 Uo., 63.

30 MÁRAI, *A teljes napló 1948...*, 269.

31 MÁRAI, *A teljes napló 1952–1953...*, 55; MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1954–1956* (Budapest: Helikon Kiadó, 2010), 73.

32 SZÖNYI Zsuzsa, *Vándor és idegen, Márai-levelek, emlékek* (Budapest: Kortárs Kiadó, 2000), 93.

33 MÁRAI, *A teljes napló 1970–1973...*, 468–469.

34 Uo., 87.

35 MÁRAI Sándor, *Erősítő* (Szerzői kiadás, 1975), 173–174; MÁRAI, *A teljes napló 1970–1973...*, 215, 477–478.

36 MÁRAI, *Erősítő...*, 174; MÁRAI, *A teljes napló 1970–1973...*, 233.

37 ORANO, *Liberi pensatori bruciati...*; ANTONIO BERTOLOTI, *Martiri del libero pensiero e vittime della Santa Inquisizione nei secoli XVI, XVII, XVIII* (Roma: 1891).

38 DOMENICO BERTI, *Vita di Giordano Bruno da Nola* (Torino: Paravia, 1868); MICHAEL WHITE, *Giordano Bruno, az eretnek*, ford. BÓDOGH-SZABÓ Pál (Pécs: Alexandra Kiadó, 2008), 15.

Giustiziának jelentőségét”,³⁹ mert „vannak ügyek, melyeket leghelyesebb úgy intézni el, hogy a nyilvánosság nem tud semmit az elintézésükről”.⁴⁰

Ha összevetjük az Orano-féle gyűjteményes kötetben szereplő kivégzések jegyzőkönyveit, szembetűnő az eltérés. Bruno esetében a szűkszavú dokumentáláson kívül hiányoznak a kivégzést levezénylő személyek nevei (más esetben akkurátusan lejegyezték ezeket), az eljárás költségigénye, és végül az írnok aláírása is⁴¹ annak érdekében, hogy Bruno a róla készült iratoknak csupán árnya legyen.⁴²

A látszólag pontosságra törekvő író a történelmi tényanyag feldolgozása mellett kérdéseket felvető módon számos irodalmi anakronizmust alkalmazott, feltehetően azért, hogy az irodalmi élet szabadságát korlátozó ideológiai hatalom eszközeit ironikus módon láttassa. Padre Alessandro, az inkvizítorok mentora idézi Lope de Vega halálos ágyán mondott kijelentését, miszerint unja Dantét.⁴³ E regénybeli szituáció⁴⁴ történelmileg nem hiteles, mivel Lope de Vega 1635-ben halt meg, így a regénytörténet idején élete delelőjén volt. Időbeli zavar figyelhető meg a Cervantesről megfogalmazott ítélettel⁴⁵ kapcsolatban is, mivel a *Don Quijote* első részének megjelenése 1605,⁴⁶ vagyis Bruno halálának évében a bús képű lovag története legfeljebb írója fejében létezett. Lőrinczy Huba is említett néhány pontatlanságot, mint a Márai számára oly fontos valóságvonatkozások és fikcióba ékelődő tárgyszerűségek példáját.⁴⁷ Az író a regényidőben múltként állított be olyan történelmi és irodalmi tényeket, amelyek a valós kronológia szerint még nem történtek meg. Legmeglepőbb, hogy a *Dekameront* Cervantes művének tulajdonította, amit a Helikon Kiadó magyarázatra szoruló tévedésnek véelve, lábjegyzettel is ellátott.⁴⁸ Márai írásmódjában IV. *Innocent*nek nevezett pápa a kiadói lábjegyzet szerint III. Ince.⁴⁹ III. Ince pápa (1160–1216), ahogy IV. Ince pápa (1195–1254) is – akire talán az író gondolhatott – közel négyszáz évvel Bruno halála előtt élt.⁵⁰ Emellett Bellarmino bíborost (Roberto Francesco Romolo Bellarmino, 1542–1621),⁵¹ Francisco Ximénes bíborost (Cisneros Jiménez Francisco, 1436–1517),⁵² Bernardo Gui dominiká-

39 MÁRAI, *Erősítő...*, 175.

40 MÁRAI Sándor, *Erősítő* (Budapest: Helikon Kiadó, 2008), 157.

41 ORANO, *Liberi pensatori bruciati...*, 88–89.

42 KUNDERA, *A regény művészete...*, 110, vö. MÁRAI, *Erősítő* (2008), 130.

43 MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1949* (Budapest: Helikon Kiadó, 2008), 23; MÁRAI, *Erősítő* (2008), 59.

44 MÁRAI, *Erősítő* (1975), 49.

45 Uo.

46 *Világirodalmi Lexikon*, 2. köt. szerk. KIRÁLY István, (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1972), 144.

47 LŐRINCZY, „Az inkvizítor és az eretnek...”, 59.

48 MÁRAI, *Erősítő* (2008), 59.

49 Uo., 21.

50 *Katolikus Lexikon*, 2. köt., szerk. BANGHA Béla (Budapest: A magyar kultúra, 1931), 356; *Magyar Katolikus Lexikon*, szerk. DRÓS István, 5. köt. (Budapest: Szent István Társulat, Az Apostoli Szentsek Könyvkiadója, 2000), 275–278.

51 *Magyar Nagylexikon*, szerk. ÉLESZTŐS László, BERÉNYI Gábor és BÁRÁNY Lászlóné (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1998), 3:542.

52 *Magyar Katolikus Lexikon*, 2. köt. (Budapest: Szent István Társulat, Az Apostoli Szentsek Könyvkiadója, 2000), 244.

nus inkvizítort (1261–1331),⁵³ Keresztes Szent Jánost (1542–1591),⁵⁴ VIII. Kelemen pápát (1536–1605)⁵⁵ és IX. Gergely pápát (1170–1241)⁵⁶ történelmi szempontból korhűen helyezte el a történetben, bár az utóbbit IX. György néven, amit a kiadó jegyzetben korrigált.⁵⁷ Hiteles továbbá El Greco (1541–1614),⁵⁸ Cola di Rienzo (Márai kézaratában [is] „Rienzi”, 1313–1354) és Vitelleschi bíboros (1390–1440) regénybeli említése.⁵⁹ A szövegben szereplő confortatorék és eretnekek nevei esetében Márai számos esetben kölcsönzött az Orano-féle gyűjteményes kötetből. Messer Amerigo Strozzi⁶⁰ 1572-ben többször dolgozott confortatoreként az inkvizíciónak, és Antonio Strambi regénybeli titkár és jegyző már 1553-ban szerepel a hiteles dokumentumokban.⁶¹ Márai által részletesebben bemutatott két kivégzési eljárás megtörtént eseten alapul: Valerio Marliano és Domenico Bravo élő személyek voltak,⁶² akiknek kivégzését olyan részletességgel tárgyalja a jegyzőkönyv, hogy Márainak kézenfekvő alapot nyújtott az erősítő munkájának légkörét szemléletesen bemutatni a két kivégzés történelmileg hiteles adatainak önkényes regénybeli keverésével.⁶³ Az író egyik esetben rendkívül precízen vázolta a történelmi hátteret, így a Rómába érkezés idejét, II. Fülöp (1527–1598) halálát,⁶⁴ az első hordozható óra feltalálásának idejét,⁶⁵ máskor fiktív adatokat, neveket illeszt a szövegbe. Gaspare de Quiroga y Vela (1512–1594)⁶⁶ spanyol inkvizitor három évvel a karmelita szerzetes Rómába érkezése előtt meghalt, így nem írhatott ajánlólevelet a spanyol szerzetes számára.⁶⁷ A spanyol inkvizíció alapításának leírása pontos, viszont a Szent Testvériség spanyol neve Hermandad, Avilai Szent Teréz családi neve pedig de Ahumada y Cepeda,⁶⁸ e két esetben, a kézirat ismeretében, kizárható a nyomdahiba. A teljesség igényével itt meg kell jegyezni, hogy az első kiadás helyenként eltér a kézirat szövegétől, ennek ellenére a magyarországi kiadó – már a kézirat birtokában – a további megjelenések⁶⁹ szerkesztésénél is az első kiadást vette alapul. Szőnyi Zsuzsa interjújában arról számolt be, hogy maga az író ellentmondást nem tűrő módon korrektúrázta a saját kiadású szövegét, ami

53 MÁRAI, *Erősítő* (2008), 23; Meyers grosses Personenlexikon, hg. Ernst ZIEGLER, (Mannheim: 1968), 125.

54 Magyar Katolikus Lexikon, 5. köt., 604.

55 Magyar Katolikus Lexikon, 6. köt., 454–455.

56 Magyar Katolikus Lexikon, 4. köt., 66–67.

57 MÁRAI, *Erősítő* (2008), 13.

58 Uo., 39.

59 Uo., 170.

60 MÁRAI, *Erősítő* (2008), 78, vö. ORANO, *Liberi pensatori bruciati...*, 41.

61 ORANO, *Liberi pensatori bruciati...*, 2.

62 Uo., 78–82.

63 MÁRAI, *Erősítő* (2008), 45–50.

64 Katolikus Lexikon, 2. köt., 175.

65 MÁRAI, *Erősítő* (2008), 142; *Természettudományi Lexikon*, szerk. ERDEY-GRÚZ Tibor, 5. köt. (Budapest: Akadémiai Kiadó, 1968), 52.

66 Henar PIZZARO LLORENTE, *Un gran patrón en la corte de Felipe II: Don Gaspar de Quiroga* (Madrid: Universidad Pontificia de Comillas, 2004).

67 MÁRAI, *Erősítő* (2008), 19.

68 AVILAI Szent Teréz, *Összes művei, Önéletrajz*, ford. dr. Sajó Tamás és TEMPLOM Kata (Magyarországi Budapest: Sarutlan Karmelita Nővérek, 2012), 2:10, 38.; vö. MÁRAI, *Erősítő* (2008), 21, 155.

69 MÁRAI, *Történelmi regények II.*

további bizonyíték arra nézve, hogy az *editio princeps* téves írásmódjai esetében nem igazán gyanakodhatunk nyomdahibára.⁷⁰ A kézirat Márai által számozott 33. oldalán egy erősítő neve összetett példát nyújt az írói és a kiadói tévesztésre. Valerio Marliano nevű, már említett eretneket Fra Martino⁷¹ várta a börtönben. Nem Fra Valerio, amit maga az író húzott át a kéziratban, és nem is Mestino, ahogy nyomtatásban szerepel.

Visszatérve a kronológiához: anakronisztikusak Padre Alessandro szavai a nemzetközi tanácskozásról,⁷² ehhez hasonlóan a drótkerítéssel körülvett munkatáborok 20. századi víziója is,⁷³ mivel az acélhuzal feltalálására csupán az 1700-as évek végén került sor. A regényben a Santo Ufficio építtetőjének tartott Giampietrót sem II. Pál pápa (1418–1471)⁷⁴ nevezte ki 1550 körül.⁷⁵ Valószínűleg Márai a keménykezű Gian Pietro Caraffa bíborosra gondolt, aki 1555-től volt IV. Pál néven pápa, és akit ezt megelőzően, 1536-ban III. Pál pápa (1468–1549) nevezett ki a reformbizottság tagjává. Az adatok kuszaságát fokozza, hogy a tridenti zsinatot (1545. március 15.) III. Pál hívta össze, nem IV. Pál. Utóbbi nem hitt annak eredményességében.⁷⁶ Utóda, IV. Pius pápa (1499–1565)⁷⁷ – ahogy Márai helyesen írta – volt az, aki meghirdette végül a tridenti hitvallást.⁷⁸ Látható, hogy a regény nem mutat sem történelmi, sem irodalmi következetességet. Azt gondolom, az eltérések oka részben az író forráshiányból származó tájékoztatlansága, ami párosult idős korából fakadó figyelmetlenségével – amit saját maga is szóvá tett már 1972-ben⁷⁹ –, továbbá alátámasztják ezt a naplók kevésbé precízen lejegyzett kéziratok is. Emellett viszont teljesen biztosra vehető, hogy nem felejtette el a *Dekameron* szerzőjét! Éppen e mű Cervanteshez való társítása vezetett rá a Márai által használt, többek között a katolikus vallást is célzó ironia megértéséhez.⁸⁰ A regény ilyen módon való befogadásához tisztában kell lennünk azzal, mit értett Márai kereszténység alatt.⁸¹

A regény mélyebb mondanivalója a polgári világ eltűnése felett érzett sajnálat, illetve az új világrendhez való alkalmazkodásnak módjai, ami leginkább az ember tehetség-

70 „Emlékek Márai Sándorról, Salamon István interjúi, Szőnyi T. Zsuzsa”, *Műhely* 23, 2–3. sz. (2000), 144–152, 145.

71 Márai-hagyaték, Budapest, Petőfi Irodalmi Múzeum, jelzet nélkül, 33. Az író hagyatékát a Petőfi Irodalmi Múzeumban helyezte letétbe a torontói Vörösvári Kiadó, így kéziratok állományba vétele Magyarországon nem történt meg.

72 MÁRAI, *Erősítő* (2008), 62.

73 Uo., 64–66.

74 *Magyar Katolikus Lexikon*, 4. köt. (Budapest: Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1998), 66–67.

75 MÁRAI, *Erősítő* (2008), 25.

76 *Magyar Katolikus Lexikon*, 10. köt. (Budapest: Szent István Társulat, Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 2005), 442–445.

77 Uo., 985.

78 MÁRAI, *Erősítő* (2008), 27.

79 MÁRAI, *A teljes napló 1970–1973...*, 129, 261, 347.

80 FODOR József Péter, „Ironia Márai Sándor kései írásaiban”, in *Nyom-követés 3.: Tanulmánykötet*, szerk. BOLDOG-BERNÁD István, SZABÓ P. Katalin és SZUPERÁK Alexandra (Budapest-Szabadka: Vajdasági Magyar Doktoranduszok és Kutatók Szervezete, Doktoranduszok Országos Szövetsége, Irodalomtudományi Osztály, 2018), 65–86.

81 FODOR József Péter, „Márai Sándor: Erősítő, A keresztény hagyományhoz való viszony tükrében”, *Vigilia* 82, 6. sz. (2017): 448–456.

gének legmegfelelőbb mesterség magányos és cél nélküli tökéletesítésében ragadható meg.⁸² Ahogy a szertartást végző pap sem szakítja meg a misét a hívek kis létszáma miatt kongó templomban,⁸³ úgy az író, a művész sem adja fel hivatását akkor sem, ha kevesebb emberhez tud szólni, mint amennyihez a szórakoztató médiumok eljutnak. Az élet és a művészet lényege a céltalanban megtalálni az értelmet; kimondani szabadon, amit gondolunk,⁸⁴ vagy a majdnem lehetetlenre vállalkozni: megírni a jelen század regényét.⁸⁵

Márai száanalomra méltónak és túlzásnak érezte az olyan „mutatványokat”, mint például a torinói lepel,⁸⁶ amelyek a katolikus egyház ideológiai befolyását próbálják megőrizni. A szerző úgy vélte, az olyan illúziók helyett, mint a túlvilági boldogság misztikuma, időszerűbb lenne irgalomra és tárgyilagosságra való hajlamot csepegtetni a társadalom igazságra fogékony részébe. Giordano Bruno és Bellarmino társalgásának leírásában a keresztény kultúrkör alappilléreire vonatkozó nézetét fogalmazta meg:

Szeretet helyett Irgalmat ajánlott. És Alázat helyett Tárgyilagosságot... Azt mondotta, az Irgalom nem válogat, nem mérlegel, és aki irgalomra szorul, lehet halálos ellenség is, de segíteni kell neki... És aki tárgyilagoss, szemtől szemben nézi az életet, alázat nélkül, elszántan, minden következménnyel...⁸⁷

A filozófus a halála előtti utolsó éjszakán egy szót sem szól az erősítőkhöz,⁸⁸ beletörődött sorsába: évekig a fizikai szabadság lehetőségének reményétől teljesen megfosztva,⁸⁹ rendkívüli önuralommal viselte az inkvizíció kísérletét, hogy az egyház saját oldalára állítsa őt. A kivételesen hosszú, Kafka művét idéző, ítéletté váló kihallgatási időszak⁹⁰ és raboskodás egyediségéről a regény második felében szerzünk tudomást, viszont az író nem a fizikai kínzásokat tárgyalja, hanem a két tudós szellemi párharcában kikristályosodó, feloldhatatlan ideológiai nézetkülönbségeket. A vallási túlbuzgóság nemcsak az *Erősítő*-ben kapott negatív bírálatot mint olyan jelenség, amely inkább árt az egyházi szervezetnek, mint használ. Az író 1972-ben Avilai Szent Teréz *Önéletrajzát* olvasva kemény szavakkal bírálta a vallási buzgalmat, amely növeli Teréz hiteltelenségét, az olvasóban pedig inkább szkepticizmust ébreszt, mint ösztönzést a vallásgyakorlásra.⁹¹ Véleménye szerint az ilyen miszticizmus következménye, hogy az emberek egyre nagyobb része az élet fő kérdéseire ma a tudománytól várja a választ, és nem az egyháztól vagy az irodalomtól. E témában Bellarmino bíboros regénybeli szavai söprik el Giordano Bruno tudományokba vetett hite mellett szóló érveit; vagyis, ha az eszme helyett

82 Vö. MÁRAI, *A Garrenek műve...*, 1:598.

83 MÁRAI, *A teljes napló 1970–1973...*, 111, 478.

84 MÁRAI, *A teljes napló 1974–1977...*, 220.

85 MÁRAI, *A teljes napló 1970–1973...*, 201.

86 Uo., 502.

87 MÁRAI, *Erősítő* (2008), 167, vö. MÁRAI, *A teljes napló 1970–1973...*, 111.

88 Vö. Fjodor Mihajlovics DOSZTOJEVSKIJ, *A Karamazov testvérek*, ford. MAKAI Imre (Budapest: Magyar Helikon Kiadó, 1971), 334.

89 Vö. Albert CAMUS, *Regényei: Közöny*, ford. GYERGYAI Albert (Budapest: Európa Kiadó, 1969), 93–95.

90 Vö. Franz KAFKA, *A per*, ford. SZABÓ Ede (Budapest: Európa Könyvkiadó, 1975), 264.

91 MÁRAI, *A teljes napló 1970–1973...*, 301, 315, 339, 354–355.

a jövőben a tudás azonosul a hatalommal, akkor a tudás is korrupt lesz és kegyetlen.⁹² E pesszimista gondolat már Babitsnak, Márai hazai példaképének Julien Benda könyvére⁹³ írt reflexiójában is olvasható,⁹⁴ majd később Frye-nál is megjelent, aki a hatalom közös érdekekre való hivatkozásának álcája mögött látott hasonló összefüggéseket. Ő elvárasként fogalmazta meg, hogy ezzel szemben kell állnia a tudomány erkölcsi felelősségének,⁹⁵ mert a tanult ember kötelessége az egymás iránti önkéntes segítségnyújtáson alapuló életforma megvalósítása, a tökéletes erény szerinti teremtő tevékenység.⁹⁶ Márai a regény születésének éveiben úgy gondolta, hogy az ember történelmen átívelő morális fejlődése elképzelhetetlen, csupán a díszlet változik, mindig lesznek olyan emberek, akik a béke és jólét szellemében létrehozott értékeket csupán saját hasznukra fordítják, megkárosítva és kihasználva ezzel a társadalom túlnyomó többségét.⁹⁷

A regényidőnél maradva: a confortatőrök Márai-féle ironikus leírásában az eszmébe vetett hit kegyetlenségének ellentmondásait vélhetjük felfedezni. Örült gondolatfolyamokra magyarázatot szintén Frye könyvében találunk. Az erősítés érvelési módszerének tartópillére a *Jelenések* könyvének képein nyugszik, amit „hidegen”, háttérrellemzés nélkül olvasnak a szerzetesek, így válnak elmeháborodottá a szöveg hatására.⁹⁸ Elméjüket – a padre szintén ironikus szavaival élve – nem fertőzte meg világi olvasmány.⁹⁹ Éppen ezért nincsenek tisztában azzal, hogy ki írta valójában a *Dekameront*. Kődös ismereteik vannak a világi élet tényeiről, mert a többszemponútú információáramlás nem biztosított számukra, sőt tiltott. Buta és kegyetlen világuk¹⁰⁰ következménye tudatlanságuk, ami elvezet az író által használt egyik fajta negatív ironiához:¹⁰¹ beszűkült ismereteik miatt groteszk bábokként alkalmazhatók a rendszer céljai érdekében, így válhatnak élet és halál uraivá. Cselekedeteik ironikus csúcspontja pedig nem kifejezetten az eretnekek megölése, hanem a gyilkosság módjainak a néptömegben kiváltott reakciója: a megszokottá vált égetések iránti közönnyel társuló szadista kíváncsiság, egyes esetekben a füst miatti ellenérzés, de semmiképpen sem a humánus együttérzés, ahogy ez jellemző volt a társadalom nagy többségére a 20. században is a tömegmédia születése idején és azt követően, napjainkig.

Az *Erősítő* mint a kilépés regénye – ahogy Fried István írta¹⁰² – egy megvilágosodás története. Ennek ellenére az a benyomásom, hogy a szerzetes hitvallása nem változott meg, csak fizikailag lépett ki a vallás intézményes kereteiből, és csupán hivatásának eredményességében rendült meg a hite. Vallásos világlátása e tizenhat hónap alatt dif-

92 VÖ. MÁRAI, *A teljes napló 1970–1973...*, 440.

93 JULIEN BENDA, *Az írástudók árulása*, ford. RÓNAY Mihály András (Budapest: Fekete Sas Kiadó, 1997).

94 BABITS Mihály, *Összegyűjtött munkái: Ezüstkor, Tanulmányok* (Budapest: Athenaeum Kiadó, 1938), 3:193.

95 NORTHROP FRYE, *Kettős tükör: A Biblia és az irodalom*, ford. PÁSZTOR Péter (Budapest: Európa Kiadó, 1996), 107.

96 ARISZTOTELÉSZ, *Nikomakhoszi etika*, ford. SZABÓ Miklós (Budapest: Európa Kiadó, 1987), 29.

97 MÁRAI, *A teljes napló 1970–1973...*, 152.

98 FRYE, *Kettős tükör...*, 235.

99 MÁRAI, *Erősítő* (2008), 63.

100 MÁRAI, *A teljes napló 1970–1973...*, 419, 437.

101 SØREN KIERKEGAARD, *Egy még élő ember írásaiból: Az ironia fogalmáról*, ford. Soós Anita és MISZOGLÁD Gábor (Pécs: Jelenkor, 2004), 148.

102 FRIED István, *Író esőköpenyben: Márai Sándor pályaképe* (Budapest: Helikon Kiadó, 2007), 110.

ferenciálódott és tágult; megtapasztalta a pápa mint régóta látni vágyott személy közelségét egy, a várt áhítattól szinte teljesen mentes pillanatban,¹⁰³ s megismerkedett a keresztény vallási felekezetek sokszínűségével. A regény első része a teológiai válság miatt egymásra gyanakvó, más-más rendhez tartozó szerzetesek képét tárja az olvasó elé, az író a jegyzetek segítségével ezt a környezetet állítja párhuzamba a 20. századi ír vallási összeütközésekkel. Bellarmino és a kolostor szolgáinak kivételes vallási buzgósa a spanyol számára teljesen természetes és elfogadott volt.¹⁰⁴ Ha közelebbről megvizsgáljuk a confortatörék jellemzését és az eszme nevében végrehajtott kegyetlenségeik leírását, rátalálunk a szövegben működő ironia alapjaira. A szerzetesben lassan kialakult a tapasztaltakkal szembeni ellenállás, amit éppen az ironikus felhang vezet be. Fontos megjegyezni, hogy személyiségében már előzőleg megvoltak olyan (a regényíróval közös) humanista beállítódású adottságok, amelyek felélesztették tudatában azt a szembehelyezkedést, amit végső soron környezete váltott ki. Ezzel Márai arra utalt, hogy nem csupán a környezet formálja az embert, hanem születésekor, genetikusan rendelkezik különböző személyiségjellemzőkkel. Tertullianus szavait megcáfolandó adta Padre Alessandro szájába az ismert mondatot: *Christianus fit, non nascitur*¹⁰⁵ – a keresztény nem születik, hanem környezete hatására azzá válik, ahogy később a „marxista egzisztencializmus kötelezően hirdette, hogy az ember a környezet terméke, és ha a környezet kommunista, akkor az ember is kommunista lesz”.¹⁰⁶ Márai úgy gondolta, hogy az inkvizíció intézménye felett az egyház nem gyakorolt teljes ellenőrzést.¹⁰⁷ Le kell szögezni, hogy kétféle kereszténységfogalomról van szó, illetve a keresztényi élet felé vezető kétféle, egymással morális szempontból ellentétben álló útról: egyrészt az inkvizítorok által gyakorolt erőszakos, másrészt az őskeresztényi, humanizmuson alapuló elképzelésről. Az inkvizítor pálfordulása megmutatta, hogy az őskeresztényi békés attitűd öröklődik/hagyományozódik, és tovább él az európai világban. Így a környezet hatásának eredménye függ a személyiség belső (lelki) viszonyaitól, vagyis a bűnbánat sikere, illetve kudarca nem csupán a térítő tevékenységén múlik, nem lehet mindenkiből rendszerszolgát nevelni, mert – ahogy ezt Orwell 1984 című regényében is olvashatjuk – egyesek tudatában pislákol az önálló véleményalkotás igénye. Sík Sándor ezt úgy fogalmazta meg, hogy kereszténynek nem lehet születni, csak újjászületni, amely mindennap újra kezdődik, mert az ember állandó nyugtalanságában egyensúlyba rendezi önmagát a világgal.¹⁰⁸ Az inkvizítor mesterségének lényege is a keresztényi lét e feladat jellegén alapul, csak más értelemben: a környező világgal való harmóniára törekvés, az egyén beilleszkedése/beillesztése a tömegtársadalomba. Kafka szavaival: a hazugság

103 Vö. MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1950–1951* (Budapest: Helikon Kiadó, 2009), 112–114, 347–348.

104 MÁRAI, *Erősítő* (2008), 36–39.

105 Jean-Henry MERLE D'AUBIGNÉ, *History of the Reformation in the Time of Calvin I.* (U.S.A.: Hartland Publication, 1999), 64.

106 MÁRAI, *A teljes napló 1974–1977...*, 13.

107 FODOR, „Márai Sándor – Erősítő...”, 13.

108 SÍK Sándor, „A katolikus irodalom problémájához, Egyetemesség és forma”, *Vigilia* 1, 2. sz. (1935) 9–30, itt: 25.

világrenddé avatásának¹⁰⁹ segítségével az uralkodó elit célja a másképp gondolkodók leigázása. Vagy ahogyan a regény fogalmaz: egy olyan teremtmény létrehozása, aki nem kérdez, és nem vitatkozik.¹¹⁰ Márai illúzióknak tartotta a túlvilági üdvözülés lehetőségét,¹¹¹ amely csupán a tömegek szolgáskorban tartásának eszköze, és semmi köze az őskeresztény szellemiséghez, a gyakorló irgalmasságon alapuló társadalmi együttéléshez. Erről 1943-ban a következőképpen nyilatkozik naplója első oldalain: „Az emberi szadizmus általános és változhatatlan hajlamának legszebb bizonyítéka a pokol, úgy, ahogy az emberek feltalálták, minden vallásban, különösen a keresztény képzelet világában.”¹¹² Márai, azt gondolom, a már említett Lope de Vega-idézet anakronisztikus regénybe emelésével¹¹³ az *Isteni színjáték*ban szemléltetett túlvilági boldogsággal, illetve szenvedéssel hitegető, tömeges egyházi manipulációra célzott. Az író szerint a keresztény vallási meggyőződés nem állapot, amibe az ember születésekor kerül, hanem választott, felvehető és elhagyható, mint egy állampolgárság vagy politikai nézet, amin keresztül az ember tettei befolyásolhatók, így végül környezete határozza meg cselekedeteit. Viszont a keresztényi létforma mint észrevétlenül minden emberi viselkedést átíró szociokulturális közeg fogalom meghatározása esetében Márai szerint a kereszténység „alkati valami”,¹¹⁴ ami egy életformát, modort, emberi tartást, szokásokat, szellemi táplálékot, vagyis életszemléletet jelent. Ez a megállapítás megfelel Babits *katolikus kultúra* meghatározásának,¹¹⁵ amelyet Márai (ő)skeresztény vallásként értelmez, ami már jó ideje nem létezik, csak nyomai érzékelhetők a nyugati kultúrában, így az 1950-es évek eleji Olaszország Rómától délre fekvő részén.

A történelem során többször jelentkező tömegmanipuláció hatásai miatt a forradalmár szellemű ember feladata saját egyéniségének, identitásának megőrzése. Az ilyen szociális elveszettségben a spanyol szerzetes legfőbb eszköze önmeghatározására, ha megőrzi anyanyelvét és kulturális identitását. Rómában, majd később Genfben mindig összehasonlította a spanyol szociális viszonyokat a külföldivel. Mindeme tapasztalásnak lenyomataként írta meg levelét az avilai hozzátartozóinak. Az olasz nyelv tanulásának regénybeli jelentősége az *igaz* szó keresésében,¹¹⁶ illetve az alkalmazkodásban

109 KAFKA, *A per...*, 276.

110 MÁRAI, *Erősítő* (2008), 65.

111 Vö. MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1978–1981* (Budapest: Helikon Kiadó, 2017), 287.

112 MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1943–1944* (Budapest: Helikon Kiadó, 2006), 76.

113 Márai szerint e véleményben költői hiúság rejlik – vö. MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1949...*, 23 –, ami valószínűleg egy a két világháború között lezajlott irodalmi vitára reflektál. Igaz, Kosztolányi Dezső nem a hiúság okán írt különvéleményt Ady Endréről, ahogy ezt Veres András részletesen elemzi – vö. VERES András, *Kosztolányi Ady-komplexuma: Filológiai regény* (Budapest: Balassi Kiadó, 2012) –, mégis, a nem irodalmi környezet nagy része nem tudott elvonatkoztatni e magyarázattól. A Babits Mihály által írt *Az írástudók árulása* című erkölcsi tanítást tartalmazó szöveg sokkal kevésbé mozgatta meg a közvéleményt, mint a személyeskedőnek tűnő, de hasonló céllal írt Kosztolányi-szöveg: *Az írástudatlanok árulása*, amely címmel az író (Babits) támogatását akarta elnyerni, sikertelenül. Márai e vitához kapcsolódóan írt cikkében – MÁRAI Sándor, „Az olvasó nevében”, *A Toll* 15. júl. 28., (1929): 7–14 – kiállt a magyar irodalomért aggódó Kosztolányi mellett, miközben Ady emlékét sem akarta megsérteni.

114 MÁRAI, *A teljes napló 1950–1951...*, 180.

115 BABITS, *Összegyűjtött munkái: Ezüstkor...*, 3:299.

116 Hans-Georg GADAMER, *Igazság és módszer*, ford. BONYHAI Gábor (Budapest: Osiris Kiadó, 2003), 50.

is megmutatható. Óvatos volt, mert tudta, hogy külföldön kissé mindig másodrangú ember marad. Gyanús, mert más országból jött, ahol más értékeket vallanak az emberek. 1600-ban a spanyolok a Vatikán hű szövetségesei voltak,¹¹⁷ de ez nem felejtette el a rómaiakkal, hogy a regényidőszak előtt hetven évvel német támogatással spanyol zsoldosok is fosztogatták Rómát.¹¹⁸ „Iparkodtam felidézni a közelmúltban elhangzott beszélgetéseket és törtem a fejem, mondtam-e valamit, ami gyanút csíholhat a Padréban?”¹¹⁹ – írja. Tisztában volt vele, hogy nem vitázhat a befogadó országban élőkkel, mert csak megtűrt, és ha ellenkezni próbál érdekeikkel, ő, az idegen húzza a rövidebbet, mert „Rómában soha nem lehet tudni, hogyan magyarázzák az elejtett szavakat. Miféle hamis értelmet csempésznek egy hanyagon fogalmazott közbeszólásba.”¹²⁰ Ahogy Bahtyin Rabelais-ról írott könyvében olvasható: „Minden általános emberi igazságot, amely nem idomult valamilyen réteghez vagy törvényesített szakmához [...], semmibe vettek, figyelmen kívül hagytak, lenéztek, a legkisebb gyanú alapján máglyára vetettek”.¹²¹ A szerzetes ezért nem vitázhatott teljes elszántsággal a könyvnyomtatásról és irodalomról Bellarmino bíborossal, pedig a második találkozásuk során érezhető, hogy a spanyol kezdett kételkedni a főinkvizítor szavában.

Bruno erősítésének sikertelensége mély traumaként hatott az inkvizítorra, amit a filozófus Jézus szenvedését felelevenítő¹²² halála és a bíborossal való utolsó beszélgetés csak fokozott, s mindez az inkvizícióval való szakításához vezetett. A spanyol számára a tizenhat hónapos inkvizíciós továbbképzés végeredménye egy bukott vizsga volt, mert Bruno nem mutatott megbánást. Ráébredt, hogy eddigi életmódja folytathatatlan, így az anyagi és szellemi függetlenséget választotta, amikor a könyvet¹²³ és a pénzt a folyóba vetve elindult egy addig ismeretlen úton. Nicolau Eymerich *Directorium Inquisitorum* című művének regénybeli megsemmisítése képletes visszavágás Márai részéről az őt ért legnagyobb sérelemért. Márai akkor döntött véglegesen a kivándorlás mellett, amikor legújabb könyvét¹²⁴ az államhatalom elzáratta a közönség elől.¹²⁵ A Révai Kiadó államosításával megszűnt számára Magyarországon a „hivatás”.¹²⁶ Mint a háború alatt az 1943–44-ben írt naplójegyzeteket, úgy a következő években írtakat is kénytelen volt egy padláson rejtegetni.¹²⁷ A történelem tanulságait

117 Michael WHITE, *Giordano Bruno, az eretnek*, ford. BÓDOGH-SZABÓ Pál (Pécs: Alexandra Kiadó, 2008), 177.

118 RÓNAY György, *Michelangelo Buonarotti versei* (Budapest: Helikon Kiadó, 1959), 250; MÁRAI, *A teljes napló 1974–1977...*, 202–203.

119 MÁRAI, *Erősítő* (2008), 103.

120 Uo., 139.

121 Mihail BAHTYIN, *Francois Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája* (Budapest: Osiris Kiadó, 2002), 106.

122 FODOR, „Márai Sándor: Erősítő...”, 450.

123 F. Nicolai EYMERICI, *Directorium Inquisitorum, Ordinis Prædicatorum, Cum commentariis Francisco PEGNE* (Venetiis: MDCVII).

124 MÁRAI Sándor, *Sértődöttek* (Budapest: Révai Kiadó, 1947).

125 MÁRAI, *A teljes napló 1948...*, 120., vö. MÁRAI, *A teljes napló 1970–1973...*, 174–175.

126 MÁRAI, *A teljes napló 1948...*, 105.

127 MÁRAI Sándor, *A teljes napló 1947* (Budapest: Helikon Kiadó, 2007), 328.

leszűrve, és a megjelenő kritika véleményét olvasva,¹²⁸ sejthető volt, hogy az írások veszélyben vannak, mint ahogy e feltételezés be is bizonyosodott 1951-ben, összes addigi művének betiltásával.¹²⁹ Bruno könyveit katolikus területeken eltüntették, és az inkvizíció rendelete értelmében felkerültek a tiltott könyvek listájára. A filozófus esetében az indexre kerülés egyik jellegzetessége, hogy a katolikus egyház nem volt tisztában azzal, hogy mit írt utazással töltött évei során.¹³⁰ Márai regénye megközelítőleg hitelesen ötven kiadott művet tulajdonít Brunónak.¹³¹ Az író 1948-ban szintén összesen ötvenhárom, addig megjelent saját könyvéről emlékezett meg az ország elhagyása előtt¹³² – haláláig pedig több mint hatvanat tart számon az irodalomtudomány. Bizonyos, hogy az életrajzi párhuzamok mellett az írósors hasonlósága is motiválta őt a téma feldolgozásában. Sikerült olyan Bruno-adaptációt létrehoznia, amely a filozófust élő, érző személyként láttatja úgy, hogy a bíboros elbeszélésén keresztül kristályosodik ki a két tudós feloldhatatlan ideológiai nézetkülönbsége.¹³³

Az írott szó a tömegmanipuláció eszköze, amelyet Padre Alessandro oly veszélyesnek tartott, mert a könyvek, mint a víz a mészkő repedésein keresztül a sziklát, lassan, de megállíthatatlanul feloldják az évszázadok alatt megkövesedett dogmákat a bennük rejlő sokrétű ismeret révén. A padre számára csupán a képregényekhez hasonló, az írástudatlan hívők számára készült, fametszetek alakjában tolmácsolt bibliai jelentek elfogadhatók, mert azok elszórakoztatják a népet, és nem ébresztenek bennük további gondolatokat.¹³⁴ Az olyan rendszerellenes írás, mint az *Erősítő*, veszélyes, mert szabadgondolkodásra ösztönöz. Márai regénybeli jegyzetei a kolostorban tapasztaltakkal kapcsolatban a Rosenfeld-féle feldolgozatlan múltfogalom („unmastered past”¹³⁵) szempontjából figyelemre méltók. Az eretneküldöző szervezet évszázadokig elzárt titkait, a történelmi igazságtalanságokat a katolikus egyház igyekezett elfeledtetni, elhallgatni. Olyan súrlódásokat okozó információk ezek, amelyek bolygatása (az egyház számára) nem szolgálja a jövő építését, gondoljunk csak az 1970-es évek elején oly aktuális eseményre, a II. vatikáni zsinat nyitáspolitikájára.¹³⁶

Az alkonyi égen úszó „szürke cirmos felhők”¹³⁷ az önfeledt karneváli hangulat hátterében meghúzódó árnyakat vetítik elénk. A szabad élet és a pozitív jövő reményével

128 LUKÁCS György, *Új magyar kultúráért* (Budapest: Szikra Kiadó, 1948), 221–229; MÁRAI, *A teljes napló 1947... 197*, 254; MÁRAI, *A teljes napló 1948... 57*.

129 MÁRAI, *A teljes napló 1950–1951... 290*.

130 Ingrid ROWLAND, „A Catholic Reader of Giordano Bruno in Counter-Reformation Rome: Athanasius Kircher SJ and Panspermia Rerum”, in *Turning Tradition Upside Down: Rethinking Giordano Bruno's Enlightenment*, edited by Henning HUFNAGEL and Anne EUSTERSCHULTE, 221–236 (Budapest–New York: Central European University Press, 2013), 221.

131 MÁRAI, *Erősítő* (1975), 125.

132 MÁRAI, *A teljes napló 1948... 133*.

133 Vö. MÁRAI, *A Garrenek műve... 1:469, 545, 601*.

134 MÁRAI, *Erősítő* (1975), 47, vö. MÁRAI, *A teljes napló 1959–1960... 135*.

135 Gavriel D. ROSENFELD, „A Looming Crash or a Soft Landing? Forecasting the Future of the Memory »Industry«”, *The Journal of Modern History* 81, 1. sz. (2009): 122–158, 126.

136 GYIMESI Pálma, „Gavriel D. Rosenfeld: Az emlékezet jövője”, *Klió* 19, 4. sz. (2010): 17–22, itt: 18.

137 MÁRAI, *Erősítő* (2008), 187.

kecsegtető színes, vásári jelenet ismét egy másfajta negatív iróniát rejt.¹³⁸ Márai egy zsidó ócskás segítségével kalauzolja át az olvasót a kolostorból az ígéretesnek tűnő világi életbe, ám a rejtőzködő, száműzött lét és a pénzkereső életmód ismét béklyóba veri az egyént. A regény befejező gondolatai ezek: az aranyba vetett hit felülírja a békés emberi együttélést. A kiugrott spanyol pap befejező gondolatainak értelme, hogy az egyház berkeit elhagyva sem vált igazán szabaddá, mivel a megélhetés kényszere megköveteli tőle, hogy azt írja, amit a pénz szava diktál. A pénzszerző életforma mindig kényszert ró az emberre, amelynek célja nem önmagáért való;¹³⁹ a megkeresett pénz a keresett jóra való felhasználása. Egy út marad hát: kilépni a társadalom peremére, szabadságban szemlélődni. E létmódhoz hatalmas erő kell, mert nincs egyértelmű igazság, ami egyszerűvé tenné a tisztánlátást. A szerzetes e tisztánlátás vonatkozásában erősödött meg. Rájött, hogy annyi igazság létezik, ahány ember, és szabadsága éppen abban rejlik, hogy ezeknek az embereknek ír Isten helyett. Hivatását legjobb tudása szerint végzi; elsődlegesen író, és másodsorban keresztény.

Márai a saját írói kötelességéről és felelősségéről így ír 1973-ban:

Augusztus 28. Ma huszonöt éve utaztunk el Budapestről. [...] Az elhatározás helyes volt, el kellett hagyni Magyarországot. Amit ebben a huszonöt évben, idegenben írtam – nem írtam volna meg, ha ott maradok, *Devoir accompli*.¹⁴⁰

Tanulmányomban megkíséreltem összegyűjteni Márai Sándor *Erősítő* című regényének a történelmileg hiteles források által bizonyítottan megtörtént, illetve az író által kitálat, fiktív elemeit. A történelmi esemény mindennapjait részletesen, lélektani mélységében feldolgozó írói technika kifejezetten elősegítette az alkotó művészi szabadságának kiteljesedését. A művészet e lényegéről Márai a következőt írta: „a valóság mindig csak ürügy, hogy az író, a művész kibonthassa a valóság elemeiből látomását”.¹⁴¹

138 Søren KIERKEGAARD, *Egy még élő ember írásaiból: Az irónia fogalmáról*, ford. Soós Anita és MISZOGLÁD Gábor (Pécs: Jelenkor, 2004), 148.

139 ARISZTOTELÉSZ, *Nikomachoszi etika...*, 10.

140 MÁRAI, *A teljes napló 1970–1973...*, 462.

141 MÁRAI, *A teljes napló 1959–1960...*, 282, vö. KUNDERA, *A regény művészete...*, 102–103.